

Н. Б. Шураєва

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Постать М. Хвильового у нарисі А. Любченка «Його таємниця»

Шураєва Н. Б. **Постать М. Хвильового у нарисі А. Любченка «Його таємниця».** У статті схарактеризовано особливості індивідуально-авторської концепції постаті М. Хвильового (на матеріалі нарису «Його таємниця» А. Любченка); розкрито тематику й проблематику, подієве тло; досліджено мотивну структуру та семантику заголовка аналізованого твору; розглянуто нарис «Його таємниця» в контексті інших творів А. Любченка; проведено паралелі між життям і творчістю М. Хвильового та А. Любченка.

Ключові слова: *нарис, постать, заголовок, мотив, портрет.*

Шураева Н. Б. Образ Н. Хвильового в очерке А. Любченко «Его тайна». В статье охарактеризованы особенности индивидуально-авторской концепции образа Н. Хвильового (на материале очерка «Его тайна» А. Любченко); раскрыты тематика и проблематика, событийный фон; исследованы мотивная структура и семантика заголовка анализируемого произведения; очерк «Его тайна» рассмотрен в контексте других произведений А. Любченко; проведены параллели между жизнью и творчеством Н. Хвильового и А. Любченко.

Ключевые слова: очерк, образ, заголовок, мотив, портрет.

Shurayeva N. B. The image of N. Khvylyovyi in the essay by A. Lyubchenko "His secret". The article characterizes the peculiarities of the individual author concept of the image of N. Khvylyovyi (on the basis of the material of the essay "His secret" by A. Lyubchenko); reveals the subject matter and the range of problems, event background; studies the motif structure and the semantics of the heading of the work which is being analyzed; the essay "His secret" is examined in the context of other works by A. Lyubchenko; parallels between the lives and the works by N. Khvylyovyi and A. Lyubchenko have been drawn.

Key words: essay, image, heading, motif, portrait.

Аркадій Любченко – один із яскравих і талановитих письменників так званого «розстріляного відродження», «останній представник блискучої літературної фаланги мешканців «Слова» [3:100]. Без А. Любченка, як і без М. Хвильового, не можна уявити українську літературу першої третини ХХ ст. Він автор низки оповідань, новел, повістей (і кіноповістей), драматургічних, мемуарних, художньо-публіцистичних творів. З-поміж останніх чи не найвагоміше місце посідає нарис «Його таємниця» (1943 р.) – твір, який, за задумом автора (що так і не здійснився), мав стати частиною великої роботи (ймовірно, монографії) про М. Хвильового, яку планував зробити А. Любченко.

Нарис «Його таємниця» було написано у квітні 1943 року в Моршині, коли письменник уже був серйозно хворий. Як відомо, в основу нарису покладено враження А. Любченка від подорожі разом із М. Хвильовим по містах і селах України весною 1933 року. Цей твір є важливим історичним джерелом тієї епохи, оскільки розповідає про штучно організований Москвою голод 1932–33-го рр., масові репресії проти українських митців, непоодинокі випадки самогубств (М. Скрипника, М. Хвильового та ін.), які набирали обертів, поглинаючи всі сфери суспільного життя. До того ж згадки про Барачний провулок, Будинки письменників «Слово» (який називали «крематорієм» [6:422]), а його мешканців «слов'янами» [3:87]), Будинки промисловості, Південний вокзал відсилають читача до реалій життя Харкова 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

Нарисові «Його таємниця» А. Любченка була присвячена невелика кількість праць як за кордоном, так і в Україні. Більшість із цих розвідок містить лише побіжні загальні зауваги щодо даного твору, щоправда, у відмінних контекстах. Так, про нарис «Його таємниця» А. Любченка писали такі дослідники, як: Ю. Луцький [4], М. Царинник [11],

В. Агєєва [1], В. Усань [10], Л. Пізнюк [8], Г. Грабович [2]. Найґрунтовніші міркування з усіх учених-літературознавців, зокрема, щодо передумов написання даного твору, були висловлені Л. Череватенком [12] у статті «Микола Хвильовий очима Аркадія Любченка» (1996 р.), у якій він передусім спирається на архівні документи (записи, нотатки і т.д.), вважаючи їх самоцінними. Спроб же власного прочитання нарису «Його таємниця» А. Любченка на сьогодні немає.

Надзвичайно важливим у структурі нарису є образ центрального персонажа – М. Хвильового. Безперечно, що автор художньо яскраво і різнопланово осмислює провідні риси його характеру. Тому метою цієї статті є з'ясування особливостей індивідуально-авторської концепції постаті М. Хвильового як однієї з чільних фігур літературного процесу 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Окреслена мета, насамперед, передбачає розширення інтерпретаційного поля провідного образу твору з урахуванням художніх засобів характеротворення.

Розглядаючи нарис А. Любченка «Його таємниця», одразу слід зауважити, що, з огляду на його назву, він потребує відповідей принаймні на декілька запитань одночасно: про чію та про яку таємницю йдеться? Тож певна бінарність твору, заявлена ще в заголовкові, виявляється у структурі всього твору, зокрема тоді, коли один з мотивів нарису часто передається на тлі іншого, не менш важливого й суттєвого. Складність мотивної структури твору відображає непросту вдачу й особистість її головного героя. Через спогад, осмислення, зображення певних фрагментів спогаду-подорожі, автор ставить за мету розкрити, хоча й штрихово, основні грані таланту М. Хвильового – митця й громадського діяча.

Відомо, що М. Хвильовий став культовою особистістю одразу після самогубства. Зокрема, про це писав і Г. Грабович, зазначаючи таке: «Образ і особистість Хвильового одразу

після його смерті почали набувати іконного, культового, навіть мітичного вимірів» [2:240]. Тому й А. Любченко, будучи близьким другом письменника, однодумцем, міг показати його виключно як героя часу, навіть через 10 років після смерті, під час Другої світової війни.

Обраний письменником жанр твору (портретний нарис) вимагав від автора правильного розставлення акцентів у особистісній характеристиці зображуваної людини. Слід визнати: А. Любченко впорався із цим завданням. Упадає в око те, що, попри відтворення трагічних подій 1930-х рр., він дотримується героїко-романтичної концепції у змалюванні центральної фігури нарису. Тож для Аркадія Любченка Микола Хвильовий є втіленням самої молодості, романтичного захоплення стихією революційної боротьби, творцем та ідеологом «романтики вітаїзму» і т.п. У пам'яті автора обличчя Хвильового

мало дивовижну властивість зберігати якийсь невловимий відбиток молодості, ясніло повсякчас внутрішнім відрухом енергії, веселкуватої сміливості, усмішкуватої задирливості [6:417].

Натомість згадкою ж про «громадський вихор революції» [6:423], А. Любченко вводить мотив болю, страждання й розчарування в революційних ідеалах. «Особливий біль» [6:416] М. Хвильового, який поділяє і сам письменник, спричинений не лише результатами революційної боротьби, а й іншими трагедійними ситуаціями, як, приміром, голод 1932–33-го рр. Пізніше (приблизно через 11 років) у своєму Щоденникові від 30 / XII – 1944 р. А. Любченко напише майже в унісон відчуженням М. Хвильового:

Україна! А ти? Мій болю незболілий, захват ще з юнацьких років і найпристрасніше кохання на все життя! [5:426].

Розмірковуючи далі в цьому напрямі, вважаємо, що, за А. Любченком, М. Хвильовий – характер динамічно-експресивний. Розкриття внутрішніх рис зображуваного персонажа відбувається через зовнішню портретну деталь, як-от:

невеликий на зріст, але жилий, учепистий [6:416].

Часто зовнішня деталь є колористичною: «широко розкинуті, як орляні крила, і дуже рухливі брови» [6:417], і «великі карі очі» [6:415], у яких «жевріла золота жаринка» [6:415]. Особливо помітний авторський акцент на очах. А. Любченко неодноразово наголошує на формі, кольорі очей М. Хвильового:

...все заступали й за все промовляли очі.
Ці великі, справді прекрасні очі, темні, як лісові озера, бездонні, як саме життя
(курсив наш. – Н. Ш.) [6:417].

Риси характеру М. Хвильового письменник розкриває в моменти загострення емоційного стану зображуваної постаті. Наприклад, у ситуації, коли Хвильовий заступився за селянина, якого провідник намагався будь за що висадити, не зважаючи навіть на його пропозиції грошової винагороди. Ось як описує А. Любченко бурхливу емоційну реакцію Хвильового на відмову [провідника – Н. Ш.] в допомозі бідному селянинові:

Хвильового наче пружиною підкинуло. Скочивши, блискавичним похватом згріб він провідника за рамено й прошепотів надсадно в самісіньке обличчя:

– Хам! Не смій!..

Він був страшний. Бліді губи скривились, очі буяли розхристаним гнівом. Вся істота нап'ялась, готова до разючого удару. І цей удар непевне стався б, коли б провідник хоч трошки виявив опір. Ні, його до краю приголомшила сміливість і сила. Він знітився. Він пополотнів, чимраз осідав, ставав низеньким, маленьким, нахилиючи праве рамено, в якому, видно, явився нестерпний біль [6:429].

У даному випадку спостерігаємо той самий

беручий неспокій, пекучу досаду [6:423].

Бачимо, як саме зорові портретні деталі передають зростаюче внутрішнє душевне напруження героя.

Отже, психологічний портрет Хвильового автор передає за допомогою портретних деталей (як зовнішніх, так і внутрішніх), акцентуючи увагу на контрастах буття людини: душевні поривання – приреченість, реалії життя; твердість – співчуття і т.п. А. Любченко відзначає, що і в характері М. Хвильового також дивним чином поєднувалися наполегливість, твердість характеру і здатність співчувати. Так, він віддав усі гроші з гаманця жебракуючій селянці з дітьми, відшукав сільському хлопчикові батька (який бодай що намагається врятувати від голодної смерті дітей), нишпорячи заради цього на ходу потяга по всіх вагонах [6:428]. Автор пропонує читачеві порційне нагромадження характерних подробиць, де кожна окрема деталь – результат виваженого ретельного добору. Тож, як бачимо, роль портрета є насамперед характеротворчою.

Зображуючи М. Хвильового як культову постать, А. Любченко вкотре заторкує про-

блему людини та юрби (маси). Раніше, 1929 року, подібна проблематика була порушена ним у новелі «Кров». Означена проблемність має дві істотні різниці художнього зображення й вирішення. По-перше, у новелі «Кров» за допомогою алегорії письменник показує лідера як залежної від людської маси постать, а у нарисі «Його таємниці» А. Любченко досить відверто змальовує героя як вищу особу, з відчутною дистанцією, яка «велично підносилася понад гурт» [6:432] в моменти пристрасних виявів тих чи інших почуттів. По-друге, у новелі «Кров» зображений лідер, який підкорився вимогам мас і загинув, а в даному нарисі лідер своєю смертю зміг піднятися над юрбою. Тим самим він (М. Хвильовий) спробував «гайнути проти течії» [6:432]. Говорячи про мотив самогубства в ідеалізованому, героїчному сенсі, автор засвідчує факт віталізації смерті. Відсутні щонайменші натяки чи то на комуністичний фанатизм [7:269], чи то божевільня («божевільну віру») чи ненормальність [7:268], чи то «психопатичний дискурс» [7:276]. Загибель духовного лідера, на переконання автора, повинна була стати точкою відліку в новому сприйнятті загальної політичної ситуації, сигналізуючи суспільству про початок відродження та таких вкрай необхідних змін. Одне слово, йдеться, за А. Любченком, про смерть заради високої мети. Любов та жага до життя, душевна молодість увиразнені автором через бінарну опозицію життя-смерть. На цьому тлі домінування мотиву обов'язку перед суспільством виступає виправдання самої смерті – відомого акту самогубства (передусім як неприйняття ситуації і протестної реакції, а не лише як вияв страху перед арештом і фізичним знищенням).

Заголовне словосполучення «його таємниці», яке вживається безпосередньо у тексті, дозволяє говорити про набуття ним ознак художньої деталі, що має в собі певний емоційний заряд. Крім того, органічним видається і зв'язок назви нарису, як із сюжетом, так із тематикою і проблематикою.

З огляду на семантику заголовка твору, можна припустити, що «його таємниці» – його загадкова смерть. Знання ж біографії М. Хвильового слугує вказівкою і на алюзійність назви. Власне кажучи, у заголовкові нарису доволі легко прочитується натяк на передчасне позбавлення себе життя головним героєм. Крім того, особовий займенник «його» є тією лексемою, яка наголошує на виключній приналежності «таємниці» єдиній особі – властивій тільки йому. В цьому ж

ключі писав і Л. Плющ: «Сама соціологія, генетика, психологія, навіть метафізика й містика Катастрофи проходить через «його таємниці» (спогад А. Любченка про нього), таємниці його віри, життя, творчості, смерті» [9:140]. Прикметно, що і згадуваний уже вище Г. Грабович також відзначав, що А. Любченко зображував М. Хвильового «як носія надприродної сили волі та почуття, як морального лідера, фактично як наділеного даром передбачення саможертвовного національного страдника» [2:241]. І дійсно, підвищена, якщо не вкрай загострена тривожність, виказують інтуїтивне передчуття зображуваним героєм власної трагедії.

Нарис «Його таємниці» А. Любченка – це ще й твір про масове винищення нації та про драматичні і трагічні події в Україні 1932–33-го рр. Мотив спогаду-подорожі про «мандрівку», яку здійснив А. Любченко із М. Хвильовим по містах і селах України весною 1933 року, розглядає проблему масових жертв голодомору в Україні внаслідок примусової колективізації та розкуркулення. Автор вкотре намагався наголосити на тому, що трагедія українського народу 1932–33-го рр. – це «явище свідомо організоване» [6:432]. Саме через мотив подорожі авторові вдається відтворити атмосферу штучного знищення української нації.

Зрештою, і психологічний пейзаж у нарисові «Його таємниці» можна сприймати як алегорію картини радянської дійсності. До того ж постійно згадуваний образ вітру («чортів вітер», «проклятий вітер» [6:415], «вітру вітровіння» [6:421]) упродовж усієї подорожі створює ефект передбачення нещастя. Окрім того, образ вітру щонайкраще передає атмосферу ворожості, страху в суспільстві, штучний пошук ворогів.

Нарис «Його таємниці», умовно кажучи, складається із трьох частин, кожна з яких – своєрідний етап у відкритті та розкритті нових граней внутрішнього світу головного героя, внаслідок чого простежується еволюційність постаті персонажа – аж до фатального пострілу. Попри очікування трагедії, фінал твору після заключної життєствердної кульмінаційної палкої промови центрального персонажа, усе ж видається достатньо несподіваним (так само, як і в новелі):

Це було наприкінці квітня. Через два тижні він застрелився [6:439].

У полі зору автора нарису перебуває щонайменший прояв тієї чи іншої риси вдачі головної дійової особи. Стриманий, зосереджений, веселий, ніжний, чуйний, співчутли-

вий, відповідальний, людяний, привітний, сміливий, турботливий (він доглядав за А. Любченком, коли той під час подорожі захворів на тиф, майже увесь час виявляючи турботу, стежачи за станом хворого) – тільки такі характеристики своєму другові дає А. Любченко. Очевидно, що своєрідність художнього бачення постаті М. Хвильового полягає в тому, що письменник наголошує на тих рисах, які, уживаючись в одній людині, у кінцевому підсумку, і надавали його характеру неординарності. Зважаючи на це, можна говорити навіть про його послідовну та надмірну авторську ідеалізацію.

Розповідаючи про різні сцени-зустрічі під час спільної подорожі, А. Любченко через мотив одвічного поступу прагне наголосити на органічному для М. Хвильового постійному прагненні руху, силі, величі духу та душевних якостях. Слова, винесені у назву твору, вживаються автором у підсумковій чуттєво зворушливій фразі:

Щось більше, істотніше було –
могутність духу (курсив наш. – Н. Ш.), що
ширяв незаймано, глибинна органічна сила,
що владно привертала до себе, брала в полон,
проймала збудним трепетом, який на-
завжди лишав по собі слід. Це була *вик-*
лючна загадкова його властивість, його
таємниця (курсив наш. – Н. Ш.) [6:432].

Така «виключна загадковість», переконаний автор, полягає у «поєднанні непоєднаного», у двох гранях характеру, вдачі людини:

Сильна людина і материнська лас-
кавість – це поєднувалось незвично, звучало
трепетно, діяло зворушливо [6:436].

Отже, говорячи про двоїстість характеру та душевної організації М. Хвильового, А. Любченко намагається показати іншого М. Хвильового, його «тіньове», приховане «я». На відміну від Ю. Луцького, котрий робить припущення про внутрішню творчу кризу митця [6:130], він не зображує М. Хвильового як людину та митця, який у 20-х рр. XX ст. пережив розчарування в утопічних ідеях комунізму, тобто як людину, яка пережила душевну кризу і розлам. Неоднозначність постаті М. Хвильового змальовано ним здебільшого (і особливо наприкінці твору) в героїко-романтичному ракурсі.

До речі, треба сказати, що А. Любченко теж щиро перейнявся романтичними ідеалами М. Хвильового, причому це засвідчено і манерою зображення останнього у нарисі «Його таємниця», у якому автор штриховим акцентуванням певної теми, мотиву створює образ цієї непересічної людини.

Майже в унісон А. Любченкові Г. Грабович говорить про М. Хвильового виключно як про «одного з найвидатніших українських письменників поч. XX ст.» і також як про «єдиного письменника, який притягував, фокусував і перетворював величезну енергію і свого часу, і енергію та інтерпретаційні здібності наступних поколінь» [2:238].

Зрештою, і самому А. Любченкові також були властиві пристрасність почуттів, романтичний запал, активність, дієвість (і це все у поєднанні з вірою у надприродну вищу силу, яка має місце і в його долі також):

Але ... знаю, знаю. Є приреченість,
є в мене мій Дажбог – і тут нічого сінько не
вдієш, крім одного: бути мужнім,
енергійним і не губитись хоч би що [5:439].

Так, А. Любченко та М. Хвильовий були близькими по духу, сповідували спільні ідеали (свободи, непокори, «особливого болю»). Навіть більше – згодом, по смерті М. Хвильового, А. Любченка буде названо не лише продовжувачем, а й синтезатором його ідей [13:456]. У нарисі, приміром, під час їхнього діалогу М. Хвильовий говорить А. Любченкові таку фразу:

...ви теж залюблені у вітер [6:416].

Очевидно, йдеться про вітаїстичний напрям думок обох митців.

Таким чином, М. Хвильовий у нарисі «Його таємниця» А. Любченка є характером багатовекторним. Письменник, на тлі сумнозвісних для всієї української нації подій, розкриває різні іпостасі цієї непересічної особистості 20-х–30-х рр. XX ст. Постать М. Хвильового, утворюючи центральну сюжетну лінію у творі, має всі ознаки культовості. У зв'язку із цим у контексті творчості А. Любченка її можна порівняти хіба що з образом жінки-України з повісті «Вертеп».

Тож можемо підсумувати, що окрім актуальності проблематики – розкуркулення селян в Україні напередодні Голодомору 1932–33-го рр. – нарис «Його таємниця» А. Любченка засвідчив ще й авторське обдарування у творенні та розкритті образів. Власне кажучи, він відкрив нові грані внутрішнього світу М. Хвильового, здійснивши неоромантичне потрактування цієї неординарної особистості. Тому цілком закономірно, що порив до ідеального, виняткового у розгортанні образу М. Хвильового А. Любченко поєднав із відтворенням невлених, трансцендентних сутностей його характеру. Відтак, активно залучаючи метафізичний (а подекуди і містичний) план зображення,

він передав не тільки складність амбівалентних душевних станів головного персонажа, але й загалом, показав трагедію митця в тоталітарному суспільстві. І насамкінець від-

значимо: художньо-публіцистична спадщина А. Любченка в контексті дослідження літературного процесу 20-х-30 х рр. ХХ ст. варта подальшого студіювання.

Література

1. Агеева В. Шлях буремний і скорбний. Творчість Аркадія Любченка / Віра Агеева // Березіль. — 1991. — № 9. — С. 39—46.
2. Грабович Г. Тексти і маски / Григорій Грабович — К. : Критика, 2005. — 312 с.
3. Куліш В. Слово про будинок «Слово» / Володимир Куліш // Березіль. — 1991. — № 5. — С. 85—115.
4. Луцький Ю. Літературна політика в радянській Україні 1917—1934 / Юрій Луцький ; [вст. ст. Т. Гундорова]. — К. : Гелікон, 2000. — 242 с. — (Українська модерна література).
5. Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Аркадій Любченко ; [упоряд., авт. післямов. В. А. Любченко ; авт. передм., комент., прим. І. Л. Михайлин]. — Х. : Основа, 2005. — 464 с.
6. Любченко А. Вибрані твори / Аркадій Любченко ; [вст. ст., упорядкув., прим., реком. л-ра Л. Пізнюк]. — К. : Смолоскип, 1999. — 520 с. — (Сер. : «Розстріляне відродження»).
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. — [2-е вид., перероб і доп.]. — К. : Либідь, 1999. — 447 с.
8. Пізнюк Л. Той самий Любченко / Леся Пізнюк // Любченко А. Вибрані твори. — К. : Смолоскип, 1999. — С. 7—29.
9. Плющ Л. «1<3, але Кантор мав рацію... (До трагічного ювілею [поета М. Хвильового])» / Леонід Плющ // Сучасність. — 1993. — № 10. — С. 139—154.
10. Усань В. Вітрила його тривоги. До 100-річчя з дня народження А. П. Любченка В. Усань // Слобідський край. — 1999. — 18 березня. — № 30 (19590). — С. 2.
11. Царинник М. Тільки єсть у нас ворог — наше серце / Марко Царинник // Сучасність. — 1984. — 4.10 (282). — С. 91—99.
12. Череватенко Л. Микола Хвильовий очима Аркадія Любченка / Леонід Череватенко // Кур'єр Кривбасу. — 1996. — № 59—60. — С. 41—45.
13. Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеологія : в 3 т. Т. 1 / Юрій Шерех ; [упорядкув. та прим. Р. М. Корогодського]. — Х. : Фоліо, 1998. — 607 с. — (Українська література ХХ століття).